

Юридичні науки

Кузьменко Юрій Вікторович

студент Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ ЗАКРІПЛЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

***Анотація.** В науковій статті автором проаналізовано особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб, описано історію їх вивчення вітчизняними науковцями, розглянуто ступінь висвітлення в законодавчих документах України. Зокрема, актуальними і доречними є пропозиції науковців щодо об'єднання роз'єднаних правових норм про особисті немайнові права юридичних осіб разом з особистими немайновими правами фізичних осіб в єдину систему*

***Ключові слова:** особисті немайнові права, законодавство, законодавчі акти, цивільне право, Цивільний кодекс, фізичні особи, юридичні особи.*

***Summary.** The study analyzed the moral rights of natural and legal persons, described the history of their study by Ukrainian scientists, examines the degree visualization in the legislative documents of Ukraine. Namely, we consider relevant and appropriate proposals of scientists to unite the divided legal norms on personal non-property rights of legal entities together with personal non-property rights of individuals into a single system of unification and consistent grouping in the domestic legislation.*

***Key words:** personal non-property rights, legislation, legislative acts, civil law, Civil code, natural persons, legal entities.*

Актуальність дослідження. Радикальні зміни в соціально-економічному устрої України не могли не відобразитися в цивільно-правових відносинах і, як наслідок, був прийнятий цілий блок нового законодавства, в тому числі і цивільного. Проте, на наше переконання, не тільки в кількісних змінах істотно ускладнилися цивільно-правові поняття і конструкції, причому навіть ті, які існували й раніше (наприклад, по відношенню до цінних паперів, юридичних осіб, договірних відносин).

Аналіз існуючих праць. Вивченню особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб у науці українського цивільного права присвячені праці Гуменюка О. І., Жидкової О. С., Кодинця О. О., Луспеника Д. Д., Малиновської Т. М., Нор Ж. В., Гуменюк О. І. [4, с. 120], Сліпченка С. А., Стефанчука Р. А., Шимон С. І. та інших вчених. Однак більша частина досліджень особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб стосується в основному їх окремих прав, наприклад, ділової репутації, права на найменування і т. п. Більшість вчених розглядають особисті нематеріальні права як цінності, невідчужувані від особи і визначають природну і соціальну сутність людини.

Мета дослідження. Аналіз порядку висвітлення особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб в державних нормативних документах, дослідження погляду сучасних науковців на існуючі проблеми в даній області та можливі шляхи вирішення існуючих проблем.

Об'єктом дослідження є сукупність необхідних умов, що забезпечують найкращий аналіз особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб.

Викладення матеріалу. Особисті нематеріальні права характеризуються своєю позаекономічною природою, безпосереднім зв'язком з особою, підкреслюючи унікальність і неповторність людини. Всі особисті нематеріальні права характеризуються рядом ознак, які відносяться в рівній мірі до кожного виду нематеріального права. Ознака

нематеріальності означає, що неможливо визначити особисті нематеріальні блага в грошовому еквіваленті. Під нематеріальністю слід також розуміти і відсутність речового (матеріального) втілення такого блага. Більшість з таких прав (за винятком право на здоров'я та навколишнє середовище) не мають матеріальних властивостей. Наприклад, честь, гідність, ім'я.

На відміну від майнових прав (право власності на річ), їх не можна продати, подарувати, обміняти тощо. Дійсно, не можна передати свою честь, добре ім'я по угоді не тому, що закон це забороняє, а тому, що нематеріальні права об'єктивно не існують в цьому світі, вони не отримують свого матеріального втілення і існують тільки у зв'язку з конкретною особистістю, вони знаходять своє втілення в конкретній людині, тобто тут є характерною ознака їх невідчужуваності та непередавання. Ознака невідчужуваності та непередавання нематеріальних прав означає, що ці права неможливо відокремити від їхнього власника і передати іншій особі. Винятком із загального правила невідчужуваності та непередавання, є особисті немайнові та інші нематеріальні права, що належали померлому. Вони можуть здійснюватися і захищатися іншими особами, в тому числі спадкоємцями правовласника [4, с. 120].

Однак, серед вчених є й інші точки зору. Так, Т. А. Фадєєва, стверджує, що багато з особистих нематеріальних прав спочатку призначені для циркулювання в цивільному обороті з метою отримання прибутку. Ознака нематеріальності, на думку автора, також має умовний характер, оскільки, утиск нематеріальних прав може спричинити для їх носія вельми відчутні наслідки економічного характеру.

З цією точкою зору не можна не погодитися, оскільки в умовах розвитку ділових зв'язків між людьми, такі особисті нематеріальні права, як ділова репутація, особисті якості, мають велике значення і, безсумнівно, впливають на кінцевий результат діяльності людини або юридичної особи. І, навпаки, незаконні посягання на сформовану ділову репутацію можуть

спричинити тяжкі переживання психічного характеру, а також майнові втрати. Поширення відомостей, що не відповідають дійсності і що ображають честь, гідність, ділову репутацію того чи іншого суб'єкту цивільного права, може з'явитися причиною зменшення кількості клієнтів відповідної юридичної або фізичної особи, що здійснює певний вид діяльності, що в кінцевому підсумку негативно позначиться на економічному стані особи, чиє право було порушено.

Характеризуючи нематеріальні блага, багато дослідників відзначають притаманне їм змісту властивість змінюваності, тобто громадянин має право змінити свої ім'я і прізвище. Н. С. Малєїн зазначав, що духовні якості індивіду змінюються під впливом різних чинників – віку, суспільного становища, роду занять, навколишнього середовища, освіти, виховання, сімейного стану, а також глобальних чинників у масштабі держави та світу в цілому. Немайнові права авторів творів науки, літератури, мистецтва виникають в силу об'єктивного вираження результату інтелектуальної діяльності.

Серед вчених існує цілий ряд підходів до класифікації особистих немайнових прав. Так, М. Н. Малєїн говорить про можливість кількох підходів до немайнових прав, адже пропонує класифікувати немайнові права на права, що забезпечують фізичне благополуччя особистості – це право на життя, право на здоров'я (охорону здоров'я, право на здорове навколишнє середовище; права, що формують індивідуальність особи – це право на ім'я, право на індивідуальний вигляд, право на честь і гідність; права, що забезпечують автономію особистості в суспільстві – це право на адвокатську таємницю, право на таємницю нотаріальних дій, право на банківську таємницю, право на лікарську таємницю, право на таємницю усиновлення, право на таємницю листування, телефонних переговорів повідомлень, право на недоторканність житла, право на недоторканність документів особистого характеру; немайнові права авторів інтелектуальної

творчості, виробників товарів і послуг, до яких автор відносить немайнові права авторів творів науки, літератури і мистецтва; немайнові права авторів відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, промислових зразків; право на товарний знак осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю.

Особисте немайнове право В. С. Толстой визначає, як належну суб'єкту природну можливість самостійно вибирати варіанти власної поведінки, що стосуються його існування або соціальної поведінки. Т. В. Дробишевська зазначає, що особисте немайнове право – це юридично забезпечена міра можливої поведінки особи в сферах фізичного благополуччя, індивідуалізації та автономії особистості. Л. О. Красавчикова пропонує розділити всі особисті права людини на два види: пов'язані з фізичним і соціальним існуванням. В системі особистих немайнових прав вона виділяє дворівневий структурний поділ. У структурний підрозділ першого рівня включені право на життя, право на здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище. Структурний підрозділ другого рівня охоплює собою право на ім'я, право на честь і гідність, право на особисте життя, право на свободу пересування. А. С. Довгерт зазначає, що особисті немайнові права, що утворюють перший підрозділ, виступають в якості правових форм суспільних відносин, що виникають у зв'язку з необхідністю правового забезпечення фізичного існування людини; особисті немайнові права, що утворюють другий підрозділ – це правові форми суспільних відносин, що складаються з нематеріальних благ і юридично забезпечують соціальне існування індивіда [3, с. 12].

На думку О. А. Пешкова особисті немайнові права можна класифікувати за належністю їх до суб'єктів: фізичним особам та юридичним особам і в залежності від цільової установки, яка спрямована на фізичне благополуччя, на формування індивідуальності, права, що

забезпечує автономію суб'єкту і права, спрямованого на охорону інтелектуальної діяльності. При цьому, автор справедливо зазначає, що блага, які спрямовані на фізичне благополуччя, можуть мати місце тільки тоді, коли мова йде про фізичну особу, інші ж права і блага ставляться як до фізичних так і до юридичних осіб.

Найбільш доцільним видається такий вид класифікації, що включає в себе кілька груп особистих немайнових прав. До першої групи належать особисті немайнові права, що забезпечують фізичне та психічне благополуччя особистості: право на життя, право на здоров'я, право на фізичну і психічну недоторканність, право на сприятливе навколишнє середовище. До другої групи належать права, що забезпечують індивідуалізацію особи (юридичної особи) в суспільстві: право на ім'я (фірмове найменування), право на індивідуальний вигляд, право на честь, гідність і ділову репутацію. У третю групу входять права, що забезпечують автономію особистості: право на таємницю приватного життя (на медичну таємницю, нотаріальну таємницю, адвокатську таємницю та інші) і права на недоторканність приватного життя (особистої свободи, житла). Четверту групу складають права, що забезпечують охорону результатів інтелектуальної діяльності: немайнові права авторів творів науки, літератури, мистецтва, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, селекційних досягнень, немайнові права виконавців.

З прийняттям у 2003 році Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] вперше на кодифікаційному рівні було закріплено особисті немайнові права як фізичних, так і юридичних осіб. Тим самим була підкреслена важливість для суспільства не тільки кожного індивіду, але і юридичної особи як суб'єкту права. Закріплення на законодавчому рівні особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб стало цілком закономірним явищем, оскільки ЦК України виходить з визнання їх

функціонування як суспільно-реальних «природних» утворень, які виражають природні права членів сучасного громадянського суспільства.

Слід зазначити, що правова природа особистих немайнових прав юридичної особи має деяку особливість, що обумовлено правовою природою самої юридичної особи. Як зазначає професор Ромовська З. В., що суспільні інтереси поставили юридичну особу як суб'єкта цивільних відносин в один ряд з особою фізичною, зумовивши водночас її особливу правову природу. Це означає, що, виходячи з ч. 1 ст. 91 ЦК України, юридична особа наділена рівною цивільною правоздатністю з фізичною особою, крім права на життя, здоров'я, свободу, створення сім'ї та багатьох інших прав, які покликані забезпечувати природне існування виключно фізичної особи.

Поняття особистих немайнових прав фізичної особи розкривається у статті 269 ЦК України через їх ознаки. В книзі першій «Загальні положення» ЦК України йдеться про такі особисті немайнові права юридичної особи: право на найменування (ст. 90); право на недоторканність ділової репутації, право на таємницю кореспонденції, право на інформацію (ст. 94) та інші права, які можуть їй належати. Тобто законодавець не наводить вичерпного переліку особистих немайнових прав юридичної особи, залишаючи її відкритою. Тому доцільно вважати, що з числа правових норм книги другої ЦК України під назвою «Особисті немайнові права фізичної особи» до регулювання немайнових прав юридичної особи є можливим застосування загальних положень про особисті немайнові права, що закріплені у ст. 269–280.

Крім того, у главі 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне існування юридичної особи» ЦК України до особистих немайнових прав юридичної особи можуть застосовуватися аналогічні норми і фізичним особам, а саме: ст. 302 (право на інформацію), ст. 303–304 (право на особисті папери та розпорядження ними), ст. 305 (право на

ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів), ст. 306 (право на таємницю кореспонденції), ст. 307 (захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок), ст. 308 (охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах), ст. 309 (право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості); ст. 311 (право на недоторканність житла), ст. 312 (право на вибір роду занять).

Крім ЦК України, правові норми, що регулюють особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб, містяться в Законах України: «Про міжнародне приватне право», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про авторське право і суміжні права» [2, с. 8], «Про інформацію», «Про державну таємницю», а також у підзаконних нормативно-правових актах: Наказ Фонду державного майна України та Державного комітету з питань науки і технологій «Про затвердження порядку експертної оцінки нематеріальних активів», постанові Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці».

Особисті немайнові права юридичної особи захищаються відповідно до глави 3 ЦК України, якою передбачено такі види захисту прав і інтересів цивільних прав у разі їх порушення: 1) захист цивільних прав та інтересів судом; 2) захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади або органами місцевого самоврядування; 3) захист цивільних прав нотаріусом; 4) самозахист цивільних прав.

Розглядаючи систему особистих немайнових прав юридичних осіб крізь призму структури, варто виділити в ній кілька чітких рівнів ієрархії: норма права → інститут права → підгалузь права → галузь права → система права. Найнижчим об'єктом у цій структурній ієрархії є норма

права, а найвищим – система права в цілому. Взаємозв'язок зазначених елементів структури системи відбувається за допомогою субординації, тобто безпосередньої підпорядкованості один одному. Саме в цьому, за твердженням С. С. Алексєєва, і полягає цінність багатоплощинної структури права, де вся багатогранність юридичної енергії розкриваються як в підрозділі головної структури, так і в комплексному утворенні.

Одна з проблем трактування поняття «особисті немайнові права» полягає в тому, що сьогодні, як мінімум, два нормативні документи претендують на його виклад – це конституційне право і цивільне право. Така ситуація виникла в силу наступних обставин.

Висновок. Враховуючи вищевикладене, можна вважати актуальними і доречними пропозиції науковців щодо об'єднання роз'єднаних правових норм про особисті немайнові права юридичних осіб разом з особистими немайновими правами фізичних осіб в єдину систему у вітчизняному законодавстві шляхом перейменування книги другої «Особисті немайнові права фізичних осіб» на «Особисті немайнові права учасників цивільних правовідносин», де будуть викладені відповідні немайнові права. Звідси, ст. 94 ЦК України «Особисті немайнові права юридичних осіб» необхідно скасувати. Таке законодавче нововведення дасть можливість згрупувати в ЦК України особисті немайнові права в єдиний блок та забезпечить рівні можливості реалізації та захисту особистих немайнових прав усім учасникам цивільних правовідносин. Слід також зазначити, що включення в національну кодифікацію цивільного права в 2003 році положень про особисті немайнові права юридичних осіб стало прогресивним кроком у порівнянні з попередніми цивільними кодексами, що діяли на території України. Сьогодні необхідність реформування системи особистих немайнових прав та доповнення її новими цивільно-правовими конструкціями не викликає сумніву. Разом з тим, не дивлячись на явні вади, цивільне законодавство

України створює серйозну законодавчу базу для правового регулювання інституту особистих немайнових прав юридичних осіб.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Офіційний вісник України. 2003. № 11. 461 с.
2. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. 2010. № 6 (118). С. 4–13.
3. Довгерт А. С. Втілення правових ідей у сфері особистого немайнового права в новий ЦК України // Приватне право і підприємництво: Збірник наукових праць. Вип. 8. Київ, 2018. С. 33–35.
4. Гуменюк О. І. Класифікація особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин // Університетські наукові записки. 2008. № 3 (27). С. 119–123.